

Paár Ádám

A romakérdés (?) néhány vitás pontja

Nem véletlenül teszünk kérdőjelet a romakérdés kifejezés mögé. A romakérdés szervesen integrálódik egyéb szakpolitikákba: a szociálpolitikába, a foglalkoztatáspolitikába, az egészségügyi és oktatáspolitikába, a regionális politikába, természetesen a gazdaságpolitikába, valamint az állampolgári nevelésbe. Ezeket a szakpolitikákat egységesen kell kezelni, hiszen a megoldás is egységesen képzelhető el. Csak a fenti szakpolitikák átgondolt, világos, hosszú távra tervezett stratégia mentén történő összehangolása, valamint következetes végrehajtása vezethet el a roma népesség kilábalásához a mélyszegénységből, éppúgy, ahogyan a roma-nem roma viszonyrendszer kedvezőbbé válásához is. Ez a kérdés bizony tárcaközi stratégiát igényel, amelynek kialakításához kedvező keretet nyújt az Emberi Erőforrás Minisztérium (korábban: Nemzeti Erőforrás Minisztérium) működése (ellentétben azokkal a véleményekkel, amelyek éppen az egyes szakpolitikák terén a hatékonyságot féltették e csúcstárca létrejöttétől).

Elöljáróban leszögezzük tehát: nem etnikai kérdésről beszélünk, hanem egy „eticizálódott” problémáról, vagyis arról, hogy a roma népesség nagy része mélyszegénységben él. A magyar állampolgári közösség kulturálisan, etnikai szempontból is sokszálú, ezen vitatkozni sem érdemes. De a mélyszegénység kérdését – beleértve a roma népesség túlnyomó többségének helyzetét – nem lehet

kizárólag, és elsősorban etnikai kérdésként kezelni. Ezért a csupán etnikai alapú kisebbségvédők éppúgy téves úton járnak, mint azok a szélsőséges erők, amelyek a romakérdés (?) fontosságáról kizárólag rendészeti, bűnüldözési kontextusban hajlandók tudomást venni, és kéjelegnek a „cigánybűnözés” kifejezésben (nem kívánunk belemenni abba a vitába, hogy helyes-e vagy sem ennek a terminusnak a használata, mivel nem vagyunk kriminológusok, viszont annyit meg kell jegyeznünk, hogy a kifejezés egyike a tabuknak a mainstream közéletben, és a „tabutörő” szélsőjobboldal számára ezért vonzó a kifejezés). Nem gondoljuk, hogy a romakérdés leegyszerűsíthető lenne etnikai kérdésre – az a munka, a munkahely, a lakás, az iskola kérdése is, sőt talán elsősorban az –, mint ahogyan szintén nem gondoljuk, hogy a szociális probléma megoldható lenne a kriminalizálással.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogy mely területeken kellene elmozdulást elérni. Megállapításaink talán olykor sommásnak, esetleg érdektelennek, vagy éppen felháborítóknak tűnnek majd, de abban a reményben tesszük meg őket, hogy általuk közelebb kerülünk a közös célhoz, a [társadalmi kohézió](#) és integráció megteremtéséhez, valamint egy hatékonyabb és versenyképesebb magyar társadalom létrejöttéhez (ami nem megy a romák integrációja, iskolázottsági és munkaerő-piaci pozíciójuk javítása nélkül). Célunk, hogy újszerű szempontokat csatornázzunk be a romakérdésről (?) folytatott diskurzusba, és ne a sokak által sokszor leírt megállapításokat és javaslatokat ismételjük. A terjedelmi korlátok amúgy sem teszik lehetővé, hogy ennek a komplex kérdéskörnek valamennyi elemére reflektáljunk, így többek között nem mutatjuk be a romák és az iskola viszonyát sem (e kérdést a Méltányosság Politikaelemző Központ egy [korábbi elemzésében](#) vizsgálta).

Előre is közöljük, hogy nem megyünk bele a „ki a roma (cigány)?” kérdésbe, e tekintetben elfogadjuk a témában jártas kutatók (pl. Csalog Zsolt, Havas Gábor, Kemény István, Ladányi János) álláspontját, és a rendelkezésre álló statisztikákra támaszkodunk. A lenti javaslatokat csak első lépésnek tekintjük. Reméljük, hogy az

együttgondolkodásban lesznek partnereink. Ennek felkeltése az elsődleges célja ennek az elemzésnek.

Az állampolgári nevelés jelentősége, ezen belül a (tömeg)kultúra szerepe és felelőssége

Magyarországon állandósult egy vita a cigányság integrációja kapcsán, amelyik úgy egyszerűsíthető le, hogy „munka” vagy „oktatás”. Akadnak, akik az oktatás jelentőségét, mindennél előbbre való voltát hangsúlyozzák, mint a roma népesség felemelkedésének és az integrációnak a zálogát. Mások ellenben arra intenek, hogy addig hiú remény az oktatástól, az iskolarendszertől várni a cigányság felemel(ked)ését, amíg a szociális feltételek nem teremődnek meg, vagyis amíg az állam a munkahelyteremtést nem ösztönzi azokban a leszakadó térségekben, amelyekben a hazai roma társadalom nagy része él. Ennek a két álláspontnak a hívei passzolgatják egymásnak a labdát. Mindkét érvtben van igazság: a „tudásalapú társadalom” korában fontos a versenyképes, a világ változásaihoz illeszkedő tudásanyag elsajátítása, és ezt csak az iskola biztosíthatja, ugyanakkor munka, megélhetés, biztos anyagi háttér nélkül illuzórikus reménykedni abban, hogy az iskola segíteni tud. Főleg, ha a szülői ház, a család nem képes – sokszor talán nem is akar – mintát nyújtani a gyermeknek a többségi társadalomba való beilleszkedésre.

Mindkét álláspont jogosságát és indokoltságát elismerve, mi, a Méltányosság Politikaelemző Központ részéről egy harmadik szempontot is be kívánunk emelni: az állampolgári nevelést, ezen belül pedig kiemelten azt, hogy a (tömeg)kultúra mit tehet az integráció érdekében. Magyarországon 1989-ben sikeresen bevezették intézményi szinten a demokráciát, de elmulasztottuk a demokrácia szellemének az adaptálását. Elmulasztottuk az állampolgári közösség megteremtését. Holott nyugati példákbl tudjuk, hogy a kultúrának és az egyesületi életnek, valamint az egyes [oktatási intézményeknek](#) óriási szerepe van ebben a kohézió megteremtésében.

Magyarországon nincsenek olyan művészi alkotások, filmek, filmsorozatok, amelyek feldolgoznák a 20. század történelmét, nem beszélve a közelmúlt történetéről – pláne egy kisebbség, jelen esetben a romák szemszögéből. Készült ugyan pár jó film, de kifejezetten tömegfilm, populáris alkotás, amelyik populáris eszközökkel, de természetesen hitelesen és társadalomtörténeti megalapozottsággal mutatná be a 20. század történelmét, a trianoni békeszerződés hatásait, a zsidókérdést, a holokausztot, a kitelepítéseket, a rendszerváltást, nem igen – főleg nem a kisebbség szemszögéből. Nagy szükség van az önreflexióra a többségi társadalom részéről: *de az önreflexió korántsem csak a jelenre, hanem a múltra is kell, hogy vonatkozzon.* Másrészt az önreflexió mikéntjével kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy ez ne csupán a politika és a tudomány feladata legyen, hanem legyen művészi, tömegkulturális jellegű.

A sokak által lenézett dél-amerikai szappanoperák pl. éppenséggel segítettek a társadalmi kohézió megteremtésében. A középosztály alatti rétegek ott ezekből a – művészileg valóban sokszor vitatható minőségű - filmekből tanulták meg az országuk [történelmét](#), szép, érzelmes mesékbe csomagolva. Sematikusak ezek a filmek meg sorozatok, mondják a bírálók. De éppen a sematizmusuk miatt képesek hatni a tudatra. Tudták az ügyes forgatókönyvírók és rendezők, hogy romantikával, szerelemmel, színes karakterekkel még a legutolsó favela lakóját is le tudják ültetni, és rá tudják venni, hogy tanuljon a saját országáról. Tudták, hogy a mozgóképek a legjobb eszköz a társadalom egészének a nevelésére, mert a képernyőt az is tudja nézni, aki esetleg nem tud írni-olvasni. Ennek révén pedig csak létrejött valami, amit állampolgári tudatnak, vagy nemzeti identitásnak nevezhetünk, hiszen gazdag és szegény egyaránt talált valamit ezekben a telenovellákban, ami megfogta a nézőket, társadalmi és jövedelmi különbségek nélkül.

A többségi társadalom és a roma közösség elidegenedésének egyik oka, hogy a média meg a filmművészet nem adnak közös élményeket, nem teremtenek közös élményvilágot, érzelmi közösséget. Miért nem dolgozzák fel a rendezők az elmúlt

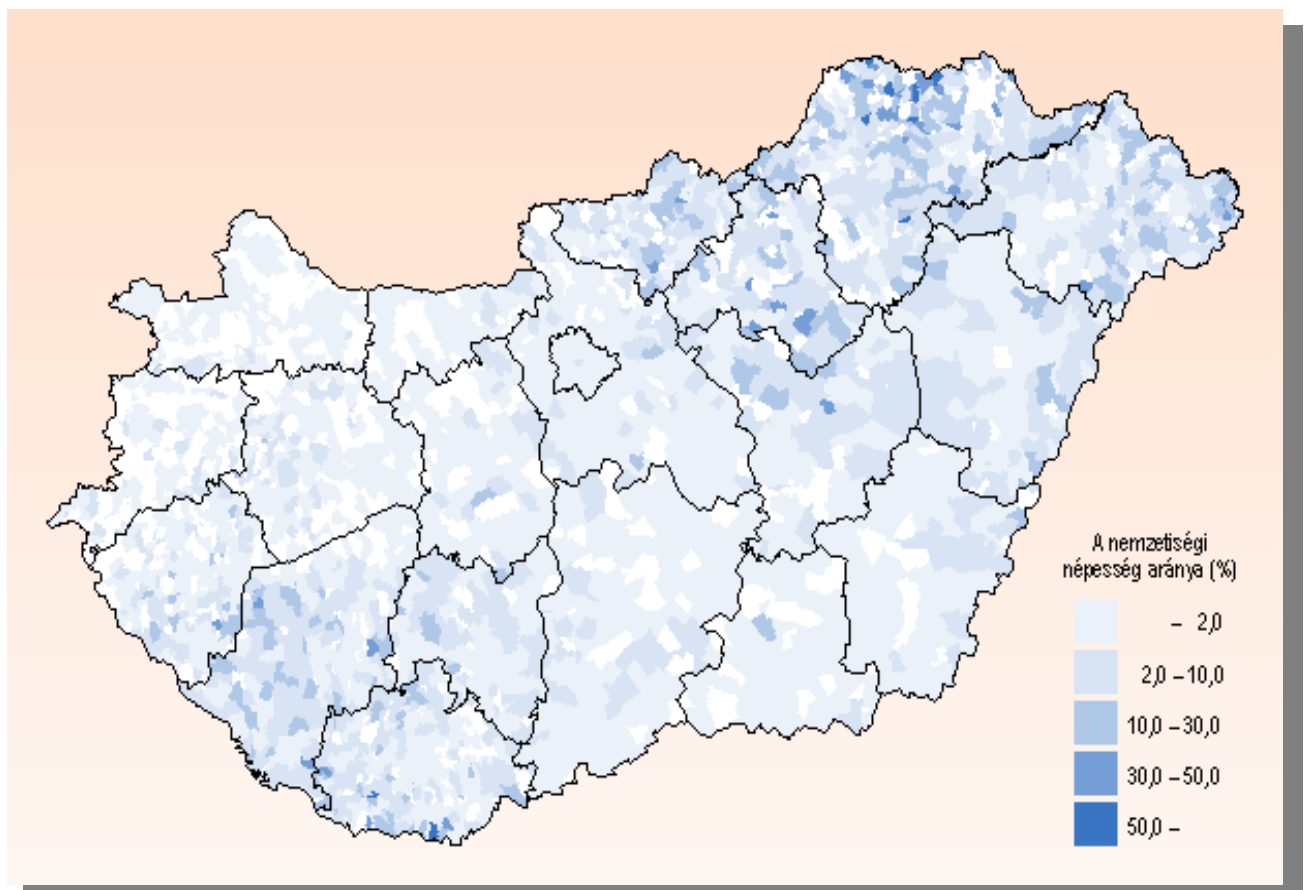
évszázad történéseit, benne akár a magyarországi cigányság történetét, bemutatva, hogy együtt éltek, dolgoztak, szenvedtek a többségi társadalommal? Miért nem készült még film 1848, vagy 1956 cigány szereplőiről? Aki a sematizmus miatt aggódik, annak pedig azt mondhatjuk: tessék, akkor nem sematikus, de nézhető, lebilincselő filmeket készíteni, amelyek alkalmasak az összetartozás-tudat kialakítására.

De kérdezhetjük általában is: miért nem szerepel több roma a magyar tévésorozatokban? Ahogyan Kapitány Gábor és Kapitány Ágnes bemutatták egy tanulmányukban, az Egyesült Államokban pl. a filmek szinte előkészítették a terepet az afroamerikaiak számára, azzal, hogy a közönséggel elfogadtatták, hogy fekete rendőrök, bírák, orvosok legyenek (ld. Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: A „mátság” megjelenései a filmművészetben. Kultúra és Közösség. 2008/1. 20-35. o.). Magyarországon sajnos a túlzott tapintat is akadályozza a romák múltbéli és jelenlegi élethelyzetének feldolgozását a tömegkultúra populáris eszközeivel. A másik probléma a forráshiány: a roma népességnek, mivel kultúrája a 19. századig, de olykor a 20. századig orális jellegű volt, nem voltak, nem lehettek forrásai. A külvilág pedig – mivel nem ismerte – ellenségesen, sőt megvetéssel ábrázolta a romák világát. De szerencsére Magyarországon is van (még) romológia, amelyik sokat tehet a roma közösségek emlékezetének összegyűjtése és dokumentálása érdekében.

A földrajzi szempont figyelembevétele

Nagyon fontos annak tudatosítása, hogy a romakérdésnek nevezett komplex kérdéskörnek van egy földrajzi aspektusa, amelyik érthetetlen módon mindig a legalsó asztalfiókba kerül, amikor egyáltalán komolyan beszélünk a témáról. Cserti Csapó Tibor romakutató [tanulmánya](#) („A cigány népesség a társadalmi-gazdasági térszerkezetben, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra”) alapján a magyarországi cigányság 30%-a a három északkelet-magyarországi megyében, Borsod-Abaúj, Nógrád, Heves megyében él. Az ország területének 15%-án – Borsod-Abaúj,

Nógrád, Heves, Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyében – él a magyarországi roma népességnek csaknem fele (51%). A roma népesség 20%-a él a Dél-Dunántúl területén (Zala, Baranya, kisebb részben Tolna megyékben), 10%-uk a fővárosban, a többi pedig az ország egyéb részein.

A roma (cigány) népesség területi megoszlása a 2001-es népszámlálás alapján (forrás: KSH, id. Cserti Csapó Tibor: A cigány népesség társadalmi-gazdasági térszerkezetben, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra.)

Vagyis a roma népességnek csaknem fele él az ország legrosszabb helyzetű északnyugat-magyarországi régiójában, abban a régióban, amelyik a legrosszabb helyen áll az egészségügyi mutatók, az óvodai férőhelyek száma, a munkanélküliségi mutatók tekintetében. Itt a legnagyobb a regisztrált munkanélküliek aránya. Jellemző erre a térségre a kistelepülési településszerkezet, az oktatási,

tudományos infrastruktúrák rossz megközelíthetősége. Itt a legalacsonyabb az átlagos elvégzett osztályszám a 7 év alatti fiatalok körében. Hasonló, bár nem ennyire rossz a helyzet még Dél-Baranyában.

Mind a mai napig nem mondtuk ki, hogy ezeken a területeken nem lehet a helyi cigányságon úgy segíteni, hogy aközben nem segítünk a helyi nem cigány lakosságon. Nem lehet „etnicizálni” a szegénységet, a kilátástalanságot, amelyik ezeken a területeken együtt sújt romát és nem romát. Ezért károsnak tartjuk, amikor e területeken csak emberjogi kérdésnek tekintik a cigányság helyzetét, és amikor minden konfliktus okát az ott élő nem romák anticiganizmusára vetítik vissza. Ez így leegyszerűsítő és igazságtalan, hiszen a nem romák éppúgy küzdenek a megélhetésért, éppúgy kiszolgáltatottjai a helyzetnek, mint a romák.

Tudomásul kell venni, hogy ha két közösség él egymás mellett, perspektíva nélkül, a felemelkedés reménye nélkül vagy csekély reményével, akkor előbb-utóbb kettejük között lesznek konfliktusok. De ennek alapja a szociális kérdés, nem pedig valamiféle zsigeri anticiganizmus. A cigányellenességet inkább hajlamosak lehetünk az itt élők esetében egy „hamis tudatnak” tekinteni, amit azonban kívülről erősítenek fel, pl. a Jobbikhoz kötődő erőszakszervezetek. De a Jobbik is azért teheti ezt, mert az állam gyenge e területeken, ugyanakkor a konfliktusos együttélés meg tény, ha erről a jogvédők el is feledkeznek (2006-ban történt a „gátszakadás” az olaszliszkai lincseléssel. Valószínű, hogy a gyilkosságot elkövető romák számára a fatális baleset volt az a bizonyos „utolsó csepp” a megaláztatások poharában, amelynek azonban egy ártatlan áldozata lett. 2007-ben megalakult a Magyar Gárda, amelyik többek között a magára hagyott vidéki régiókban a rendteremtést tűzte zászlajára).

Bár minden példa sántít, de Északkelet-Magyarország esete egy kicsit hasonló a 19. század végi és 20. század eleji-közepi dél-olasz, illetve az ír kérdéshez. Mindhárom esetben egy „belső gyarmatosításról” beszélhetünk, amelyik azon alapul, hogy az érintett térséget az „elnyomó-bürokratikus” állam magára hagyja, csak

munkaerőként tekint az ott élőkre – illetve Észak- és Északkelet-Magyarországon még munkaerőként sem. Ezekben a példákban a közös, hogy a központi hatalom – vagy azért, mert nem képes, vagy azért, mert nem áll érdekében – nem nyúl hozzá a fejletlen területeken kialakult struktúrákhoz, a társadalmi és gazdasági status quóhoz, azt rábízva a kellő helyismerettel rendelkező (és általában kellően megvehető) helyi elitre, és ezzel kvázi magára hagyja a térséget, lemond a fejlesztéséről. A nemzet(állam)i centrum koloncnak tekinti a térséget, úgy véli, hogy bőven elegendő, ha a régió erőforrását és a munkaerőt becsatornázza a központi területek gazdaságába. Ennek következtében betokozódik a szegénység, és részben régiós, részben a fejletlen területen etnikai, pontosabban „etnicizálódott” társadalmi törésvonalak mentén párhuzamos társadalmak léteznek egymás mellett, amelyek között hiányzik a kohézió.

Egy átfogó Északkelet- vagy Kelet-Magyarország-terv nélkül nem remélhető e régió felzárkózása gazdasági és szociális értelemben. Olaszországtól, Írországtól és Finnországtól tanulhatunk, hogyan sikerült ezeknek az államoknak felzárkóztatni a prosperáló központokhoz a szegényebb, agrárius, munkanélküliségtől szenvedő területeket. Az MSZP által meghirdetett [Kelet-Magyarország Fejlesztési Terv](#) arra utal, hogy a politika is kezdi felismerni a földrajzi aspektus jelentőségét a mélyszegénység kezelésében.

Aki azt hiszi, hogy képes az északkelet-magyarországi roma társadalmon segíteni, anélkül, hogy a velük élő nem romákon segítene, az téved. Ezt a „magyar Mezzogiornót” csak átfogó szakpolitikákkal lehet felzárkóztatni a nyugat-magyarországi régióhoz, illetve közelíteni az átlaghoz. Ehhez nem kevesebb, hanem több államra van szükség. A több állam nem a vízfejű államot jelenti, hanem a hatékony államot. A Magyar Gárdát azért fogadták sokszor örömmel bizonyos északkelet-magyarországi kistélepüléseken, mert az állam kivonult ezekről a területekről minden intézményével (iskola, rendőrség) együtt, az ott élők

elhagyottnak érezték magukat. Ezek szinte „no go” területek, zárványok a központi hatalom számára. Ez szociális kérdés, nem pedig elsősorban emberjogi.

Márpedig hosszú távon veszélye van a földrajzi aspektus elhanyagolásának. Ugyanis lehetséges, hogy előbb-utóbb ezekről az elszegényedő területekről a jobb munkalehetőség, a megélhetés reményében tömegesen fognak elvándorolni a lakosok, köztük a romák, hasonlóan ahhoz, ahogyan a 20. század elején a déli feketék elhagyták a Délt, és beköltöztek az északi metropoliszokba, ahol viszont még idegenebbek voltak, és gettókba koncentráálódtak. Ez fenyeget egy elvándorlás esetén Magyarországon is (bár azóta az afroamerikai vándorlás iránya megfordult: egyre több északi fekete költözik vissza Délre, mert most a válság következtében kiderült, hogy a Dél élhetőbb szociális szempontból).

A szélsőségesekkel való párbeszéd

Nem lenne teljes a romakérdésről való diskurzus, ha nem emelnénk be azt a szempontot: mit lehet kezdeni azokkal a szélsőséges erőkkal, amelyek a romák kriminalizálásában érdekeltek? Az a karantén, amelyikben a '90-es években a liberális értelmiség bízott, már nem létezik. Nem létezik Európában sem. Amikor Marine Le Pen 18%-ot nyer, akkor nem beszélhetünk karanténról, nem is szólva arról, hogy nem is olyan régen a dán és a holland kormányokat egy-egy muszlimellenes, bevándorlás-ellenes párt támogatta, hol kormányon, hol kívülről. Magyarországon is le kell számolni a karantén-mítosszal, és meg kell próbálni keresni az utakat, amelyek révén vissza lehet tartani a fiatalokat a szélsőséges mozgalmakhoz való csatlakozásról.

A szélsőségek elleni harc Magyarországon abban jutott kifejezésre az elmúlt időszakban, hogy időről-időre civilek meg közéleti személyiségek tüntettek, aztán hazamentek. Nem lebecsülve a civil és a pártok részéről történő kiállást, azt gondoljuk, hogy a szélsőségesek elleni küzdelemnek a kezdete nem a tüntetés,

hanem az állampolgári szocializáció. Magyarországon ez hiányos. Márpedig a „fasisztázással” nem megyünk semmire. Túl sokszor kiáltottak farkast, a társadalom immunissá vált a „fasisztázásra” és a „rasszistázásra”.

A szélsőségesek elleni harc kezdete, hogy megtaníttuk kritikára az embereket. Szimulációs játékok révén lehetne fejleszteni a diákok vitakultúráját és érvelését, úgy, ahogyan ez több országban hozzátartozik az állampolgári nevelés folyamatához. Ennek egyik legjobb példája a norvég [MiniTing](#) (mini-országgyűlés) intézménye. A 16-18 éves norvég középiskolásokat elviszik ebbe a kicsinyített törvényhozásba, amelyik az oslói parlament, a Storting közelében fekszik. A MiniTingben a gyerekek eloszlanak a különböző parlamenti frakciók között, majd az egyes frakciók megvitatnak egy társadalmi, szakpolitikai kérdést. Ez a szimulációs játék fejleszti az érvelést és a vitatkozási képességet, másrészt a politikai döntéshozatal mechanizmusát közel hozza a diákokhoz, ezen kívül pedig a diákok egymásról és társaikról is ismereteket szereznek (hogyan döntenének egy fontos társadalompolitikai kérdésben – adott esetben a romakérdésben –, ha igazi képviselők lennének, milyen érvek mentén alakítanák ki az álláspontjukat).

A szélsőséges szervezetek elleni védelmet jelenthetne az egyesületi élet, ami sajnos szintén halódik. Természetesen tudomásul kell venni, hogy szélsőségesség és rasszizmus mindig lesz, mindig lesznek ilyen jellegű szervezetek. De a szociális konfliktusok enyhítésével, az állampolgári neveléssel ki lehet szárítani a rasszista mozgalmak mocsarát.

Konklúzió

Nem csak problémákat ismertettünk, hanem egyúttal – erőnkhez mérten – igyekeztünk megoldási javaslatokat is tenni. Tudjuk, hogy még rengeteg szempontot lehetne ismertetni. De a célunk éppen az volt, hogy eddig elhanyagolt területekre irányítsuk a roma-nem roma együttélésért aggódó állampolgárok figyelmét. Az

emberjogi retorika kevés, ahogyan a roma mélyszegények kriminalizálása is. Csak együtt tudunk megoldást találni Magyarországnak a legfontosabb kérdésére. És a folyamat nehéz, fájdalmas lesz. De még mindig jobb, ha a terepet nem engedjük át más erőknek. Továbbra is figyelemmel kísérjük a témát.